

MITROPOLITUL VARLAAM – IERARH, CĂRTURAR, CTITOR ȘI OM POLITIC MUNTEAN (1672-1679)

MIHAIL M. ANDREESCU*

După ce în întreg secolul XV clerul muntean nu s-a implicat în viața politică a Țării Românești, începând cu secolul al XVI-lea ierarhii, și sub influența Patriarhiei și a grecismului, ajung să fie tot mai des pomeniți în acte participând la viața politică și culturală a țării¹. Din secolul al XVII-lea clerul muntean a fost tot mai frecvent implicat în viața politică și culturală a Țării Românești – fie că era vorba de influențele cultural-religioase generate de Renaștere și Reformă, fie că totul se reducea la luptele dintre greci și pământeni ori la intrigile politice generate de luptele pentru putere dintre facțiuni². Într-un asemenea context agitat, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea s-a impus în viața politică, religioasă și culturală a Țării Românești figura mitropolitului Varlaam.

Asupra originilor acestui ierarh plutesc incertitudinile. Nicolae Iorga l-a considerat inițial moldovean³ pentru ca ulterior să afirme că și-ar fi luat numele după mitropolitul Varlaam al Moldovei sau de la cunoscuta lucrare despre Varlaam și lasaf, fără alte precizări decât că fusese egumen la Glavacioc⁴. Pornind de la faptul că Varlaam fusese călugăr și egumen la Cozia Nicolae Șerbănescu l-a considerat ca fiind un oltean de prin părțile Vâlciei⁵.

În ce ne privește credem că Varlaam a fost de prin părțile Argeșului de lângă Pitești, probabil de la Moșoaia. Ne întemeiem supoziția pe faptul că el va rectori mănăstirea de lângă Pitești a lui Matei Basarab – Trivalea – și o va înzestra cu moșii cumpărate la Groși și în împrejurimile orașului Pitești⁶.

În testamentul său întocmit la 15 noiembrie 1702 la Cozia, unde se retrăsese, Varlaam spune că s-a călugărit la o vârstă fragedă la mănăstirea Cozia ...”și după rânduiala sfintei mănăstiri ne-au ajunsu rândul de am și egumenit...”⁷.

---

* Conferențiar univ. dr. la Facultatea de Istorie a Universității "Spiru Haret" din București.

1. MIHAIL M. ANDREESCU, *Puterea domniei în Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVI*, București, 1999, p. 142-147.

2. NICOLAE IORGA, *Istoria românilor. VI. Monarhii*, București, 2000, pp. 3-29, 85-109, 137-149, 201-222, 237-266. (*Istoria românilor*).

3. Idem, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I, ed. a 2-a, București, 1929, p. 381 (*Istoria bisericii...*).

4. Idem, *Istoria românilor*, VI, p. 259.

5. NICOLAE ȘERBĂNESCU, *Varlaam mitropolitul Țării Românești, părintele tipografiei bucureștene (1672-1679)*, în "Biserica Ortodoxă Română", an LXXVI (1958), nr. 12, p. 1120-1158.

6. MIHAIL M. ANDREESCU, *Istoricul mănăstirii Trivale de la fundare până la 1800. Domeniul funciar și fondul de documente*, București, 2001, p. 19, 25, 32-33. (În continuare: *Istoricul mănăstirii Trivale*).

7. *Ibidem*, p. 284-285.

Egumenia de la Cozia trebuie să se fi petrecut înainte de 1663 când, sub dominația lui Grigorie Ghica, a început lupta dintre Cantacuzini și Băleni, care va avea ca prim episod uciderea postelnicului Constantin și prigonirea întregii familii a Cantacuzinilor⁸. În acea vreme Varlaam ajunsese deja stareț la Glavacioc și se implicase probabil în intrigile politice de partea Bălenilor. În 1669 când s-a judecat procesul lui Stroe Leurdeanu⁹ iar mitropolitul Theodosie a dat o carte de blestem pentru aflarea adevărului, iscălită de episcopi și egumeni¹⁰. Varlaam era tot egumen la Glavacioc¹¹.

Acest cleric școlit, în vârstă de aproape 40 de ani dacă avem în vedere evoluția lui, făcuse, după moartea postelnicului Constantin Cantacuzino, pe la 1666-1667 o călătorie la Moscova¹², unde va stabili legături cu clerici și tipografi ruși ca arhimandritul Ioanichie Galetovschi al Cernigovului sau tipograful Ioan Bacov care-l va ajuta în 1678 să tipărească unele cărți¹³. Voiajul la Moscova este posibil să fi reprezentat o "răsplată" a Bălenilor pentru rolul jucat de el în uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino.

Revenit din Rusia la stăreția Glavaciocului Varlaam va fi ales în 1671 episcop al Râmnicului¹⁴, din această perioadă datând eforturile lui de reînființare a tipografiei bisericești bucureștene la mănăstirile Plumbuita și Radu Vodă apoi la Snagov¹⁵.

Redevenit domn pentru scurtă vreme Grigorie Ghica (1672-1673), la cererea partidului Bălenilor, l-a caterisit pe mitropolitul Theodosie, care va fi surghiunit la mănăstirea Tismana, punând în locul său ca mitropolit pe egumenul grec de la mănăstirea Radu Vodă, Dionisie. Dar Dionisie a murit la scurtă vreme (24 decembrie 1672) și în locul său a fost ales mitropolit Varlaam care era atunci episcop al Râmnicului¹⁶.

Alegerea lui Varlaam ca mitropolit a constituit răsplata supremă pentru "meritele" sale politice și fidelitatea arătată față de partida Bălenilor, motiv pentru care în Cronică se afirmă categoric vinovăția sa față de Cantacuzini: "*Aici semnăm pe scurt și de patimile părintelui Theodosie, mitropolitul Țării Românești. Căci căzând acei boieri la mare nevoie, precum arată aicea înapoi, atuncea și pre părintele Vlădica îl scoaseră din scaun cu mare necinste și-l trimiseră la zatocenie, aruncându-i multe prihăni. Și puseră în locul lui pe Varlaam episcopul, pre care-l știia că va fi în sfat asemenea cu dânșii, precum au și fost*"¹⁷.

8. NICOLAE IORGA, *Istoria românilor*, VI, p. 212-213.

9. *Ibidem*, p. 219.

10. xxx, *Istoria Țării Românești. 1290-1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ediție de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 162.

11. NICOLAE IORGA, *Istoria bisericii*, I, p. 381.

12. *Ibidem*, p. 383.

13. *Ibidem*, p. 403.

14. Într-un miscelaneu din 1853 care cuprinde lucrări din 1843 și 1853 sunt înserate liste ale episcopilor și mitropoliților munteni. Exemplarul se află în colecția mea, p. 400-402, 432.

15. NICOLAE ȘERBĂNESCU, *Stud. cit.*, în *Rev. cit.*

16. NICOLAE IORGA, *Istoria bisericii*, I, p. 381-383.

17. *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 169.

Într-un miscelaneu de la 1853, care cuprinde și lista mitropoliților munteni scoasă din Condica de hirotonii a Mitropoliei, se spune la Theodosie, Dionisie și Varlaam: "*Theodosie hirotonit la 1668. Acesta au fost călugăr la mănăstirea Cozii ce este zidită pe malul drept al râului Oltului, din județul Vâlciei, și din egumen al mănăstirii Argeșului s-au ales și s-au orânduit mitropolit Ungrovlahii. Pe acesta l-au scos din scaunul mitropolii Grigore vodă Ghica în anul 1673 (corect 1672) și au pus în locu-i pe Dionisie, carele murind în curândă vreme, au pus mitropolit pe Varlaam episcopul Râmnicului. Apoi în anul 1679, aprilie 15, indiction al doilea, domn fiind țării Șerban vodă Cantacuzin, s-au cercetat pricina scoaterii lui Theodosie de către orânduții de Patriarhul Constantinopolului, după care cercetare s-au priimit iarăși Theodosie scaunul Mitropolii, iar Varlaam au rămas slobod, ... În acest al doilea rând au ocârmuit biserica până la anul 1709, și murind s-au îngropat în biserica Sfintei Mitropolii din București ... 1673 (1672). Dionisie. Acesta au fost egumen la mănăstirea Sf. Troiță. Pentru acest arhieru se găsește în Condica pomenită mai sus a hirotoniilor hirotonia lui unde să vede iscălit grecește și slavonește la file 13 și 14 a zisei Condici. Tot acolo la fila 14 în dos să vede și alegerea lui Varlaam din episcop al Râmnicului de mitropolit al Ungrovlahii, anul 1673 (1672), indiction 11, în care alegere să zice că cel ce au fost mitropolit, Dionisie, în scurtă vreme s-au trecut din viața aceasta. 1673 (1672). Varlaam. Acesta din episcop al Râmnicului s-au ales și s-au orânduit mitropolit al Ungrovlahii"¹⁸.*

Perioada când Varlaam a fost mitropolit a fost cea mai fecundă din întreaga sa activitate pe tărâmul culturii și a vieții religioase. Acum se reînființează tipografia Mitropoliei, care a funcționat la București și la Snagov, și unde, până la 1678, s-au tipărit două traduceri după opere rusești și grecești: "*Cheia înțelesului*" și un "*Liturghier*". Activitatea tipografică a lui Varlaam va fi oprită prin înlocuirea sa cu Theodosie¹⁹.

În plan religios Varlaam s-a opus cu vehemență revenirii catolicilor în Țara Românească, el considerându-i pe aceștia drept semicreștini. Anton Stepancic, vicar al arhiepiscopului de Serdica pentru Țara Românească, relatează că în timpul unui prânz oferit de mitropolit domnului, patriarhul Dositei al II-lea Notaras și boierilor la 21 mai 1673 s-ar fi opus deschis revenirii catolicilor în Țara Românească și la Ierusalim aruncând blestemul asupra acestora, ceea ce a atras o blândă dojană din partea domnului Grigore Ghica²⁰. Tot în plan religios Varlaam s-a îngrijit de rectorirea mănăstirii Trivale de la Pitești²¹ și împreună cu doamna Maria Ghica a ctitorit schitul Fedeleşciori²². La solicitarea lui Grigorie Ghica

18. Vezi mai sus, nota 14.

19. NICOLAE IORGA, *Istoria românilor*, VI, p. 260.

20. xxx, *Călători străini despre țările române*, VII, ediție de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1980, p. 315-316.

21. MIHAIL M. ANDREESCU, *Istoria mănăstirii Trivale*, p. 19-34.

22. NICOLAE IORGA, *Istoria românilor*, VI, p. 260.

În 1672-1673 s-a încercat înființarea Episcopiei Mehedinților cu sediul la mănăstirea Strehăia. Deoarece ierarhii de la Buzău și Râmnic s-au opus acestei hotărâri Varlaam s-a văzut nevoit să-l hirotonească singur pe "episcopul" Daniil, un moldovean apropiat lui Grigorie Ghica²³. Pe de altă parte Varlaam a continuat să se îngrijească de mănăstirile Cozia, Cotmeana, Glavacioc și Strehareț, unde fusese călugăr și egumen, ca și de noile sale ctitorii²⁴.

În 1679, după ce Șerban Cantacuzino a ajuns domn, s-a făcut reînscăunarea lui Theodosie și caterisirea lui Varlaam în urma unui proces judecat de un sinod al Patriarhiei la cererea domnului și despre care *Cronica* spune: "*Și așa stând amândoi de față, vlădica Theodosie și vlădica Varlaam, ș-au spus toată jalba vlădica Theodosie și rămâind vlădica Varlaam de judecată ș-au pus cărja pre masă înaintea domnului și a tot săborul. Și luând cărja domnul, au dat-o vlădicii Theodosie. Și l-au trimis la Mitropolie cu mare cinste, marți în săptămâna cea mare, înaintea Paștilor, mesită april 26 dni, văleatul 7187 (1679)*"²⁵.

Renunțarea de bună voie a lui Varlaam la scaunul de mitropolit pare să-l fi salvat, mai ales că el nu fusese beneficiarul direct al caterisirii lui Theodosie ci preluase cărja de la Dositei. De aceea el a putut merge în pelerinaj la Sfântul Mormânt²⁶, după care s-a ocupat liniștit cu administrarea ctitoriilor sale. Nu i s-a fixat o anume mănăstire cum se întâmplase cu Theodosie care fusese trimis la Tismana. Chiar dacă lorga afirmă că Brâncoveanu l-ar fi trimis pe Varlaam la mănăstirea Râncăcioc²⁷, acesta nu pomenește nimic despre acest episod în testamentul din 15 noiembrie 1702 afirmând că a cerut călugărilor de lângă el "...de ne-au adus (de) la mănăstirea noastră de la Fedelesciori la această sfântă mănăstire Cozia, vrând cu tot sufletul ... să ni se îngroape oasele la această sfântă mănăstire"²⁸.

La puțin timp după redactarea testamentului Varlaam a trecut la cele veșnice în mănăstirea Cozia unde se călugărise și de unde își începuse ascensiunea spre treapta supremă a bisericii muntene. După circa 70 de ani de viață – pare să se fi născut în jur de 1630²⁹ – Varlaam rămâne una din personalitățile culturale, religioase și politice ale secolului al XVII-lea muntea. Oscilând între Băleni și Cantacuzini și folosindu-se de oportunitățile ivite el a reușit să-și pună în practică planurile culturale și religioase prin reînființarea tipografiei bucureștene³⁰, dar a sfârșit prin a cădea pradă intrigilor politico-religioase urzite de Cantacuzini cu sprijinul Patriarhiei din Constantinopol³¹.

Prin tot ceea ce a realizat Varlaam rămâne una din figurile emblematice ale plaiurilor argeșene, o pildă de ce poate face un copil de țăran doritor de carte și de a ajunge cât mai sus în ierarhia vremii spre folosul obștii căreia îi aparține.

23. Idem, *Istoria bisericii*, I, p. 383.

24. MIHAIL M. ANDREESCU, *Istoricul mănăstirii Trivale*, p. 40-45.

25. *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 176-177.

26. MIHAIL M. ANDREESCU, *Istoricul mănăstirii Trivale*, p. 284.

27. NICOLAE IORGA, *Istoria bisericii*, I, p. 386.

28. MIHAIL M. ANDREESCU, *Istoricul mănăstirii Trivale*, p. 285.

29. DUMITRU SANDU, *Eparhia Râmnicului și Argeșului*, I, Râmnicu Vâlcea, 1976, p. 120-121.

30. ȘTEFAN IONESCU, PANAIT I. PANAIT, *Constantin Vodă Brâncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*, București, 1969, p. 325-326.

31. NICOLAE IORGA, *Bizanț după Bizanț*, București, 1972, p. 180-181, 186.